Bohatství pod neviditelným pláštěm?

K psychoterapii v Československu po roce 1968

Adéla Gjuričová

„Normalizace nám nevadila, řekl bych dokonce, že jsme ji naopak využili,“ prohlásil Jaroslav Skála pár let po konci státního socialismu na adresu psychoterapeutického výcviku SUR, který s kolegy založil na sklonku šedesátých let.¹ Dále vysvětloval, že se do něj v sedmdesátých a osmdesátých letech hlásilo tolik zajímavých lidí z lékařských a pomáhajících profesí právě proto, že byli po krachu pražského jara nespokojení a v některých případech i neschopní pracovat se svými klienty. „Normalizace“ byla pro příslušníky první generace vzešlé ze vzdělávacího systému SUR i pro jejich školitele časem, kdy oni sami mohli zrát, zatímco se jejich výcviková metoda vyvíjela k oné unikátní podobě, na niž pak velká část české psychoterapie navázala v devadesátých letech a jež je dodnes oceňována i v zahraničních odborných kruzích. Málokteré oborové společenství si dovoluje vzpomínat na „normalizaci“ v někdejší Československu takovým způsobem. Skálovy paměti *Lékařův maraton* dokonce postrádají i velké historické přelomy let 1948 či 1989; přední odborník na léčbu závislostí na alkoholu a nestor psychoterapeutické komunity jako by je ke svému vyprávění o zdrojích a zraní odborných inovací nepotřeboval.² Kde se ta odtaziťost od tradičních „velkých dějin“ bere a jak to, že si ji dovoluje právě obor, který tolik těžil z politické a ekonomické liberalizace po roce 1989?

V tradičním historickém výzkumu se setkávání s psychodisciplínami, jak budou v tomto textu společně nazývány psychiatrie, psychologie a některé další profese

1 HUČÍN, Jakub: *Hovory o psychoterapii: Péče o duši současného člověka*. Praha, Portál 2001, s. 43.

2 SKÁLA, Jaroslav: *Lékařův maraton: Ber a dávej*. Praha, Český spisovatel 1998.

věnující se lidské psychice a chování,³ odehrávalo spíše jako pokusy o psychohistorii, tedy o psychologický výklad historických událostí nebo o postižení kolektivních psychologíí národů, jejich „národních duší“ či povah. V tomto článku však jde o něco jiného než o psychologizující inspirace pro historizaci jevů. Zajímají nás psychodisciplíny jako institucionalizovaná odborná prostředí, jejich podoby v politickém a společenském vývoji a zvratech dvacátého století a proměny jejich kulturní a politické funkce.

Samy psychologie a psychiatrie, vyprávějí-li jakožto etablované vědy své dějiny, se přitom nejčastěji uchylují k přehledu hlavních proudů a přístupů s jejich teoretickými východisky, jež většinou ústí v „dějiny významných osobností“ objevitelů, blíže současnosti také objevitelek, a novátorských přístupů.⁴ V jiných případech jsou dokonce historické přehledy součástí interní oborové debaty a jen dokládají správnost určité teoretické pozice.⁵ Jiným směrem se na společenskovědních pracovištích v západní Evropě již řadu let vydávají dějiny medicíny včetně psychodisciplín, neboť jednotlivým oborům věnují pozornost také jako profesím ustavujícím se a rozvíjejícím se v určitém společenském, náboženském a politickém kontextu.⁶ Historizující přístup, jak jej chápeme v tomto projektu týkajícím se Československa od šedesátých let minulého století, bude zkoumat právě kulturní předpoklady i ekonomické podmínky provozování psychoterapie a fungování jejího oborového společenství, jeho vztahy s politickou mocí, jakož i vlastní sebepojímání. Právě podél těchto témat, a nikoli podle jednotlivých psychoterapeutických směrů, bude text strukturován.

Své otázky budu precizovat za pomoci některých teoretických přístupů sociálních věd. Ze sociologie vědy čerpám nejobecnější úvahu nad důsledky, jež měla v československém prostředí například představa přísně oddělených a hierarchicky řazených disciplín psychiatrie a psychologie. Neoinstitucionální přístup, využívaný nejčastěji politickou vědou, se zaměřuje na hodnoty a typy chování, které instituce i navzdory personálním proměnám udržují a „brání“ proti představám nově přichozích. Uvidíme, že oborové instituce představovaly prostředí, která i ve státním socialismu na jedné straně konzervovala určité vzorce jednání a hodnoty, na druhé však vytvářela formální zázemí a „krytí“ pro inovativní aktivity. U tématu odborných kontaktů se zahraničím se nabízejí přístupy současných transnacionálních dějin přenosu vědění. Podaří se však z této perspektivy vytěžit víc než konstatování překvapivě častých průniků lidí, témat a inspirací mezi Západem a Východem,

3 V anglosaské literatuře se používá také pojem *psyences*.

4 U nás např. HOSKOVEC, Jiří – HOSKOVCOVÁ, Simona: *Malé dějiny české a středoevropské psychologie*. Praha, Portál 2000. Přepřacované vydání viz HOSKOVCOVÁ, Simona – HOSKOVEC, Jiří – HELLER, Daniel: *Dějiny české a slovenské psychologie*. Praha, Karolinum 2016.

5 Kritický rozbor těchto podob dějin vědeckých disciplín na příkladu psychologie viz RICHARDS, Graham: *Putting Psychology in its Place: A Critical Historical Overview*. New York, Routledge 2002, s. 5 n.

6 V případě psychoterapie nejnověji viz např. příspěvky v tematickém čísle časopisu *History of the Human Sciences*, roč. 30, č. 2 (2017). Dále srv. SMITH, Roger: *Between Mind and Nature: A History of Psychology*. London, Reaktion Books 2013.

jejichž zajímavé případy byly analyzovány v nedávno vydané kolektivní monografii *Psychiatrie v komunistické Evropě*?⁷ Genderová perspektiva nás na několika místech přivede k otázce, jak je možné, že přestože psychoterapie z podstaty věci nabízela jazyk a prostředí citlivé k odlišnostem a mocenským aspektům mezilidských vztahů a prakticky v ní působilo mnoho žen, genderový diskurz se v její institucionalizované podobě nijak významně nerozvinul a její dějiny se dodnes převážně vyprávějí jako dějiny zakladatelských mužských osobností. Co to říká o odborných prostředích pozdního státního socialismu?

Konečně teoretickou perspektivou, která bude celý výklad rámovat, je vztahování psychodisciplín k podobám vládnutí i k politické moci v užším smyslu. Historizace vztahu k politické moci byla zejména ve střední a východní Evropě velmi dlouho zužována na případy zneužívání psychiatrie nedemokratickými režimy dvacátého století. Účast německých psychiatrů na nacistickém projektu nucené sterilizace lidí s některými psychiatrickými diagnózami, následovaném usmrcováním psychicky nemocných osob včetně postižených dětí, k němuž byly v letech 1940–1941 v několika psychiatrických zařízeních dokonce zřízeny plynové komory, je dodnes obrovským mementem moderní medicíny.⁸ Úplná shoda dodnes nepanuje nad výkladem ani rozsahem politického zneužívání psychiatrie v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století v Sovětském svazu a dalších socialistických státech. Zdá se nepochybné, že k hospitalizacím disidentů v psychiatrických zařízeních tyto státy skutečně přistupovaly, a sice zejména proto, aby se vyhnuly veřejným trestním procesům s nimi. Současně západní aktivisté celou psychiatrii ve východní Evropě na tento problém redukovali, popřípadě tuto redukci rovněž politicky využívali.⁹ Ostatně nejznámější české případy tuto nejednoznačnost jen podporují: snažili se autoři psychiatrických a psychologických posudků Augustina Navrátila „zavřít“ do léčebny, nebo ho chránit před kriminalizací?¹⁰ Tato otázka vzhledem k zaměření na psychoterapii zůstane pro účely tohoto textu na okraji pozornosti.

Za inspirativnější pro vztah psychodisciplín k vládnutí lze považovat texty, které v západním boomu psychoterapie a jejím proniknutí daleko mimo systém zdravotnictví vidí zárodek hlubší kulturní změny. Právě takto ji v návaznosti na Michela Foucaulta analyzoval britský sociolog Nikolas Rose v knize *Vládnout duši* a později

7 SAVELLI, Mat – MARKS, Sarah (ed.): *Psychiatry in Communist Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2015.

8 Viz např. SCHNEIDER, Frank (ed.): *Psychiatrie im Nationalsozialismus: Erinnerung und Verantwortung*. Berlin, Springer 2011; srv. COCHÉ, Stefanie: *Psychiatrie und Gesellschaft: Psychiatrische Einweisungspraxis im „Dritten Reich“, in der DDR und der Bundesrepublik 1941–1963*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2017.

9 K tomu např. SAVELLI, M. – MARKS, S.: *Psychiatry in Communist Europe*, s. 3–6. Srv. vylovení Sovětského svazu ze Světové psychiatrické asociace (*World Psychiatric Association*) v roce 1983 a následné protestní vystoupení ČSSR z této organizace.

10 Srv. TESAŘ, Jan: *Zamčená diagnóza*. Praha, Triáda 2003; KORDÍKOVÁ, Marta: *Augustin Navrátil a jeho disidentská činnost*. Diplomová práce, obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2012, s. 38–64, 103–125 a 139–162.

společně s Peterem Millerem v souboru *Vládnout přítomnosti*.¹¹ Rose psychoterapii obviňuje z vytvoření komplexní a mnohotvárné terapeutické mašinerie, která se od druhé světové války postupně napojila na různé oblasti života a v nich – skrze různá školení a poradenství – sugeruje jednotlivcům určité způsoby myšlení a jednání. Už v roce 1989 rovněž varoval, že země, které právě setřásají vládu komunistických stran, jsou vážnými adepty na obrovský nápor psychoterapeutického tlaku na „management svého já“. ¹² Následující text bude tedy také hledat odpověď na otázku, jak dosahovala předlistopadová psychoterapie kompromisu s byrokratickým přístupem státnězdravotnického konceptu, zda a jak do tohoto systému „pašovala“ terapeutickou individualizaci a do jaké míry po roce 1989 souzněla s neoliberální politickou racionalitou.

Prameny, z jejichž analýzy tato práce vychází, byly sice velmi různorodé, ale v jedné věci se navzájem podobají. Vrstvy nánosů, pod kterými bylo možné hledat částčky realistických popisů, byly obzvláště vysoké zdaleka nejen například u cenzurovaných oborových časopisů, ale stejně tak u porevolučních vzpomínek někdejších aktérů, kteří mezitím z politicky regulovaného státního zdravotnictví vstoupili do sféry komerční psychoterapie, někteří změnili stranické dresy a jiní se potýkali s lustračními aférami. Většina z nich přesto i nadále vypravuje jediný heroický příběh podzemního dobývání psychoterapeutické moudrosti. To, že ohrožené obory či okruhy lidí neventilují navenek vnitřní konflikty, je zřejmé. Zde navíc pojednáváme o prostředí, které za svými aktivitami schválně nezanechávalo stopy. Nakonec se tedy zmíněné nánosy samy staly tématem: nač potřebovali terapeuti vyprávět své „normalizační“ dějiny právě takto? Spolehlivou rekonstrukci tehdejšího prostředí, jeho omezení a možností, to však nijak neusnadňuje.

Je také třeba předeslat, že jakkoli se většina shromážděného „federálního“ institucionálního materiálu formálně vztahuje k celému Československu, z velké části vznikl centralizovaně v hlavním městě a nepoměrně více vypovídá o českých zemích. Na slovenskou situaci tedy článek poukazuje hlavně tam, kde na ni vzhledem k zásadním odlišnostem tento popis nebude možné vztáhnout.

Bohatší, než by se zdálo

Podobně jako v mnoha dalších oblastech také v chápání lidské psychiky československý socialistický stát uplatňoval silné a do značné míry unifikované pojetí, a to zejména skrze vlivný systém státní lékařské psychiatrie. Velmi zjednodušeně bychom ho mohli shrnout následovně: lidská psychika byla považována za součást či jeden

11 ROSE, Nikolas: *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*. London, Routledge 1989; MILLER, Peter – ROSE, Nikolas: *Governing the Present: Administery Economic, Social and Personal Life*. Cambridge, Polity 2008.

12 Konferenční příspěvek Nikolase Rose na toto téma, přednesený původně v září 1989, byl později publikován pod názvem „Governing the Enterprising Self“ ve sborníku: HEELAS, Paul – MORRIS, Paul (ed.): *The Values of the Enterprise Culture: The Moral Debate*. London, Routledge 1992, s. 141–164.

z projevů tělesného organismu a jeho zdraví, problémy s ní související se zařazovaly mezi choroby, úchytky či poruchy a lidé, kteří jimi trpěli, se nazývali pacienti. Léčba měla přímo zasahovat biologickou povahu problému a musela být vědecká v tom smyslu, že její výsledky, například rozdíl mezi stavem před elektrošoky a po nich, musely být měřitelné. Také proto byly používány nástroje často silně invazivní a činily z pacientů pouhé objekty takzvané aktivní terapie, a to i v případech, kdy účinky terapie nebyly nijak vědecky objasněny, pouze se na pacientech zkoušely.¹³ Od vynalezení moderních psychofarmak v padesátých letech měla právě farmakoterapie v nakládání s psychickými problémy jasnou prioritu. Popsaný přístup přitom ve spojení s rozsáhlými státními zdroji produkoval jak kvalitní výzkum (část jeho československých protagonistů skončila po roce 1968 v emigraci, kde se mnozí z nich uplatnili a proslavili, jako například Stanislav Grof, Jiří Roubíček, Jan Volavka, Miloš Matoušek), tak i některé velmi nekonvenční experimentální projekty, z nichž nejproslulejší byl dlouholetý oficiální lékařský výzkum využití LSD v psychiatrii, či dokonce v armádě.¹⁴

Přesto se ve státním systému vedle biologicky redukcionistického a medicinizovaného pojetí prosazovaly i přístupy, které poukazovaly na složitější vztah lidského chování a mimotělesných faktorů. Britská historička medicíny Sarah Marksová na příkladu neurologa a pozdějšího rektora Univerzity Karlovy (v letech 1966–1969) Oldřicha Starého ukázala, jak někteří odborníci již od počátku šedesátých let využívali pojmů budování socialismu či industrializace pro agendu humanizace medicíny, jež měla při přemýšlení o psychických obtížích začít brát v úvahu vnější faktory, jako byl tlak života ve městě, pracovní přetížení a znečištění prostředí.¹⁵ Starého „integrativní humánní ekologie“, tradice československé mentální hygieny, vznikající psychologie práce a konečně též psychotherapeutické přístupy tvořily jen některé z více či méně podzemních pramínků, které se od šedesátých let slévaly v pomalu mohutnící proud odlišných přístupů k *psyché*. Státní zadání však zůstávalo instrumentální a redukcionistické: pokud člověk není pacient, je pracovník, a pokud psychodisciplíny zrovna neléčí, mají radit při řízení, tak aby pracovníci efektivně a spokojeně produkovali.

13 Příkladem mohou být inzulinové šoky, široce užívané a zkoumané sovětskou psychiatrií (srv. ZAJICEK, Benjamin: Insulin Coma Therapy and the Construction of Therapeutic Effectiveness in Stalin's Soviet Union, 1936–1953. In: SAVELLI, M. – MARKS, S.: *Psychiatry in Communist Europe*, s. 50–72, zejména 50 n.).

14 Výzkum započal již v roce 1952 a pokračoval až do zákazu výroby a užívání látky v roce 1974. Zajímavý příběh, v němž se lékařský zájem o možnou cestu k léčbě duševně nemocných prolíná se zájmem ministerstva vnitra i armády a také se zkušeností mnoha intelektuálů a umělců, kteří se experimentů účastnili, zpracoval režisér Pavel Křemen v televizním dokumentu *LSD made in ČSSR* (2015). Viz též WINKLER, Petr: Self-Experimentations with Psychedelics Among Mental Health Professionals: LSD in the Former Czechoslovakia. In: *Journal of Psychoactive Drugs*, roč. 46, č. 1 (2014), s. 11–19; MARKS, Sarah: From Experimental Psychosis to Resolving Traumatic Pasts: Psychedelic Research in Communist Czechoslovakia, 1954–1974. In: *Cahiers du monde russe*, roč. 56, č. 1 (2015), s. 53–75.

15 MARKS, Sarah: Ecology, Humanism and Mental Health. In: SAVELLI, M. – MARKS, S.: *Psychiatry in Communist Europe*, s. 134–152.

Psychoterapie jakožto institucionalizovaná autonomní disciplína v této době formálně neexistovala. V psychiatrické léčbě byla sice známa jakožto jedna z možných technik, kterou lze aplikovat na pacienty, její použití však naráželo na dvě překážky: jednak měla být psychoterapie vždy pouze doplňkovou formou, podřízenou biologické, invazivnější léčbě, jednak psychiatr či psycholog měl umět vykonávat psychoterapii jaksí sám od sebe, neboť psychotherapeutický výcvik nebyl součástí psychiatrického či psychologického vzdělání ani jiných příbuzných oborů.

Na druhé straně byla psychoterapie v různých institucionálních kontextech praktikována v mnohem širším měřítku, než by z její oficiální neexistence a podřízeného statusu vyplývalo. Informovaní nadšenci ji provozovali v řadě institucí a v některých z nich také vzdělávali své kolegy. Cesta k používání psychotherapeutických postupů vedla většinou přes kontakt se zahraniční literaturou a praxí, a především přes intuitivní pocit neúplnosti léčby: Jaroslav Skála, který se od konce čtyřicátých let věnoval na půdě české psychiatrie léčbě alkoholových závislostí, učinil již na sklonku padesátých let skupinovou terapii součástí protialkoholní léčby v pražském Apolináři. Jaromír Rubeš, jenž o několik let dříve řídil psychiatrickou léčebnu v Dobřanech, si na léčbě alkoholiků uvědomil nedostatečnost výhradně farmakoterapeutických postupů: „Tenkrát jsem ještě neměl ani ponětí o psychoterapii v psychiatrii. (...) Já jsem měl ovšem hned zkraje pocit, že problém alkoholu je ještě širší, než aby to spravil jenom emetin.“¹⁶ (Emetin byl využíván k takzvané averzní léčbě, neboť při požití alkoholu vyvolával zvracení.) Ferdinand a Jiřina Knoblochovi vedli terapeutické skupiny v rehabilitačním středisku v Lobči na Kokořínsku. Další bychom od druhé poloviny šedesátých let našli pod vedením psychoanalytika Milana Hausnera na psychiatrickém oddělení v Sadské, u Milana Bouchala na Psychiatrické klinice v Brně či u klinického psychologa Stanislava Kratochvíla v kroměřížské psychiatrické léčebně.¹⁷ Petr Bož už v té době praktikoval rodinnou terapii v dětské psychiatrické léčebně v Dubí, Hana Junová rozvíjela metody psychogymnastiky, Eva Syřišťová se ve skupinové psychoterapii věnovala schizofrenikům, Ondřej Kondáš v Bratislavě aplikoval teorii učení na neurotické pacienty a tak dále.

Dokladů o tom všem nacházíme s ohledem na implicitně vnímanou politickou nepatřičnost psychoterapie jen velmi málo, většinu se dovídáme z pozdějších vzpomínek aktérů. Zachovalo se však pozoruhodné dobové svědectví „z druhé strany“, totiž deníky divadelního režiséra Miroslava Macháčka z jeho několikaměsíční hospitalizace v psychiatrické léčebně v pražských Bohnicích v roce 1975. Ve svých *Zápisích z blázince* popsal překvapivě široký repertoár psychotherapeutických technik. Na základě intervencí přátel se dostal na pavilon 19, jenž mu byl doporučen, protože „prý se na něm léčí bez prášků“,¹⁸ a Macháček tu pravidelně absolvoval

16 KOVAŘÍKOVÁ, Zuzana: Říkalo se o mně, že umím vládnout: Rozhovor s Jaromírem Rubešem. In: *Psychotherapeutické sešity*, roč. 1, č. 1 (55) (léto 2000), s. 16–20, zde s. 17.

17 Již v roce 1967 vyšla jeho skripta: KRATOCHVÍL, Stanislav: *Psychotherapie*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967; srv. KNOBLOCHOVÁ, Jiřina a kol.: *Psychotherapie*. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1968.

18 MACHÁČEK, Miroslav: *Zápisky z blázince*. Praha, Český spisovatel 1995, s. 13. Text obsahuje rovněž řadu poznámek týkajících se fungování některých psychiatrických zařízení jako

Lékař a pacienti protialkoholní léčebny při odvykací emetinové léčbě, takzvaných blinkačkách (repro z publikace Jaroslava Skály Alkoholismus: Terminologie, diagnostika, léčba a prevence. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1957)

skupinovou terapii, arteterapii, muzikoterapii, psychodrama i psychogymnastiku. Pacienti tohoto otevřeného oddělení se podíleli na jeho provozu, měli svou samosprávu a na víkend jezdila většina z nich domů.¹⁹ To všechno – tedy s výjimkou tajného popíjení – bylo dovoleno, jen se o tom nesmělo moc mluvit.

Přestože někteří autoři zmiňují i případy nestátních a zcela nezávislých skupin – například komuny pro rizikovou mládež ze severních Čech, založené Janem a Květou Princovými v roce 1974 v Rychnově na Děčínsku – jedná se spíše o zbožné přání.²⁰ Naprostá většina psychoterapeutických projektů totiž využívala existující

prostředků k odstínění politického tlaku. Macháčekův skandál v Národním divadle, který vyústil mj. v jeho psychické zhroutení, komentovala jedna kolegyně slovy: „On si tam ... měsíc poleží a na všechno se zapomene.“ (s. 44) Sám autor podobně zmiňuje i „ochranu“ Vlasty Chramostové skrze ambulantní léčbu, resp. hospitalizaci (s. 85).

19 Tamtéž, zejména s. 14–27.

20 Viz KALINA, Kamil: *Terapeutická komunita: Obecný model a jeho aplikace v léčbě závislostí*. Praha, Grada Publishing 2008, s. 72. Srv. Kalinovu interpretaci a rozhovor s Květou Princovou pro projekt „Ženy v disentu“. Část rozhovoru viz PRINCOVÁ, Květa: *Bavilo nás společné žití*. In: *Ženy v disentu* [online]. © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [cit. 2017-03-15]. Dostupné z: <http://zenyvdisentu.soc.cas.cz/aktuality/kveta-princova-bavilo-nas-spolecne-ziti>.

infrastruktury státních zdravotnických zařízení. V sedmdesátých a osmdesátých letech se však určité podoby psychoterapie široce praktikovaly ještě v jiném rozsáhlém institucionálním kontextu, totiž v předmanželských a manželských poradnách. Ty vznikaly od konce šedesátých let a v roce 1975 byla jejich síť zákonem včleněna do sociálních služeb poskytovaných národními výbory. Během následující dekády pak poradny fungovaly ve všech okresních a krajských městech.²¹ Občanům byly jejich služby skutečně dostupné a byly také hojně využívány jako místo, kam bylo možné přijít s osobními, partnerskými a rodinnými problémy či osobní nespokojeností. Je pozoruhodné, jak moc se poradny lišily od lékařského prostředí také personálně: podle údajů z roku 1977 byli tehdy ze tří čtvrtin vedoucími poraden lidé mladší třiceti let a osmdesát procent z nich připadalo na ženy.²² Zatímco „lékařská“ psychiatrie a „vědecká“ psychologie tvořily součást ostře sledovaných oblastí zdravotnictví a školství, manželské poradenství – přestože vznikalo na státní objednávku – bylo považováno za aplikovaný obor stojící mimo ně, a těšilo se tedy mnohem nižší prestiži. Díky tomu měly ženy prakticky otevřený přístup i do jeho vedení.

Třetí rozsáhlou oblastí, kudy se některé principy psychoterapeutického nahlížení na jedince a jeho vztahy s okolím dostávaly do širšího povědomí, byly populární a populárně-naučné knižní a časopisecké tituly. Rubrika „Dopis pro Sally“ v *Mladém světě* byla jedním z plodů pražského jara, které přežily celou „normalizaci“. Za přezdívkou Sally se ve skutečnosti skrývala psychoterapeutka Jiřina Hanušová a obrovský ohlas rubriky lze vysvětlit tím, že byla ojedinělým místem, které veřejně a otevřeně hovořilo o intimních problémech mladých lidí. Poněkud odlišnou kategorií tvořil například časopisecký titul *Děti a my*, založený v roce 1971 pro podporu vládní populační politiky, do nějž ale vedle propagace vládních sociálních opatření a triumfálních statistik zvyšující se porodnosti postupně pronikala řada zajímavých autorů a s nimi také rady dětských psychologů, zásady sexuální výchovy, debaty o stávajících podobách genderové rovnosti a rozdělení rolí či o sociální ekologii.²³ Pro představu o tehdejším vlivu populárně-naučné literatury uveďme ještě příklad

21 Pracovníci poraden byli zároveň školeni v psychoterapii v některých psychiatrických zařízeních (viz HAUSNER, Milan – BOUCHAL, Milan – MRÁZEK, Zdeněk – KRATOCHVÍL, Stanislav – URBAN, Eduard: Zpráva o činnosti psychoterapeutické sekce České psychiatrické společnosti J. Ev. Purkyně 1973–1974. In: *Československá psychiatrie*, roč. 72, č. 6 (1976), s. 430–438).

22 Viz NOVÁK, Tomáš – ŠMOLKA, Petr: *Manželské a rodinné poradenství*. Praha, Grada Publishing 2016, s. 16. Pro odlišný výklad, rovněž využívající genderovou perspektivu a spatřující v síti poraden především prostředek, jímž chtěl pozdně socialistický stát bránit rozpadu manželství a ukotvoval ho tak jako jedinou normu partnerského chování, viz HAVELKOVÁ, Barbara: Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana – OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.): *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha, Sociologické nakladatelství 2015, s. 45–82.

23 Viz např. MATĚJČEK, Zdeněk: Dobrý začátek – a tak dále. In: *Děti a my*, roč. 2, č. 3 (1972), s. 6 n.; HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: Jak známe a neznáme cikánskou rodinu. In: *Tamtéž*, roč. 7, č. 2 (1977), s. 21–24; OLMROVÁ, Jiřina – BLÁŽEK, Bohuslav: Co se vlastně děje na dětském hřišti? In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 3 (1978), s. 26–28; NOVÁK, Tomáš: Jak přežít rovnoprávnost? In: *Tamtéž*, roč. 19, č. 1 (1989), s. 11 n.

krátké populární knížky ...až na dno!? *Fakta o alkoholu a pijáctví* od Jaroslava Skály. Ta vyšla v letech 1960 až 1988 v celkem čtyřech vydáních, přičemž náklad posledního z nich, jež obsahovalo i „adresář socioterapeutických klubů“, dosáhl v nakladatelství Avicenum třiceti tisíc výtisků.²⁴

Československá psychiatrie měla za „normalizace“ dokonce několik mediálních celebrit, z nichž asi vůbec nejznámější se stal Miroslav Plzák. Autor téměř tří desítek popularizačních knih o partnerských vztazích a manželství, ovšem i řady problematických stereotypizujících konceptů a citátů, byl zároveň výraznou odbornou autoritou. V roce 1964 se zasloužil o založení první linky důvěry v celém východním bloku, pětadvacet let se udržel na primariátu Psychiatrické kliniky Fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy a její jednotlivá pracoviště i celý obor asi v jistém smyslu „kryl“ nejen svou mediální známostí, ale též téměř dvacetiletou aktivní spoluprací se Státní bezpečností.²⁵

Skryto pod neviditelným pláštěm

Je tedy zřejmé, že československá psychoterapie byla hluboko do osmdesátých let nejasně vymezeným pojmovým i institucionálním polem, jehož aktéři na jedné straně bojovali o uznání užitečnosti a svébytnosti této terapeutické metody a odborné subdisciplíny a na straně druhé, jak se nyní pokusím ukázat, z její jisté neviditelnosti a formální neexistence mohli takticky těžit.

Předmanželské a manželské poradny byly zmíněny jako dostupné místo, kde mohli lidé hovořit o svých problémech a dostat psychoterapeutickou podporu. Poradny však nabízely ještě jiný typ zázemí. Pracovně se v nich totiž uplatnila řada lidí, kteří za pražského jara zastávali otevřeně proreformní veřejné či odborné postoje a kteří by jinak v kvalifikovaných profesích v oboru nemohli působit. V manželské poradně takto načas zakotvili například sociolog Ivo Možný, publicistka a pozdější psychoterapeutka Helena Klímová, sociální psycholog Milan Nakonečný, Madla Vaculíková a po vyhazovu z brněnské univerzity externě dokonce i psycholog Stanislav Kratochvíl.²⁶ Vycházet tu mohl také cyklostylovaný materiál „pro vnitřní potřebu“, jakýsi polosamizdat s překlady důležitých textů k problematice manželského poradenství.

Zcela zásadní pro rozvoj československé psychoterapeutické komunity bylo institucionální zázemí psychiatrických klinik a léčeben. Již zmíněný pražský Apolinář takto, formálně pod hlavičkou fakultní nemocnice v Praze 2, vydával dokonce již od roku 1949 jako „léčebnou pomůcku“ polosamizdat *Zápisy z Apolináře*. V osmdesátých letech dosáhl *Zápisy* nákladu až patnáct set cyklostylovaných výtisků, když

24 SKÁLA, J.: *Lékařův maraton*, s. 50. Viz též vydání knihy ...až na dno!? z let 1960, 1962, 1977 a 1988.

25 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), fond (f.) Operativní agenda kontrarozvědky, Svazky tajných spolupracovníků (TS-MV), archivní číslo (arch. č.) 583078.

26 Srv. NOVÁK, T. – ŠMOLKA, P.: *Manželské a rodinné poradenství*, s. 17; VACULÍKOVÁ, Madla: *Drahý pane Kolář...* Praha, Arkýř – Mladá fronta 1994, s. 142 n.

obsahovaly naučné články, diskuse, dojmy z lékařských sympozií i texty pacientů. Jaroslav Skála však díky své pracovitosti, umanutosti a zkušenostem dokázal pro inovativní odbornou práci vytěžit ze zdrojů státního systému ještě mnohem víc. Již v roce 1958 získal Apolinář jako svou pobočku zámček Lojovice u Velkých Popovic. Vzniklo tak další lůžkové protialkoholní oddělení. Navíc sem Skála začal zvát na dvoutýdenní pobyty také dobrovolníky z řad vyléčených absolventů Apolináře. V rámci pracovní terapie vybudovali frekventanti v zámeckém areálu chatky, a tak sem mohly na prázdninové pobyty zamířit i partnerky a děti alkoholiků.²⁷ To byl zcela revoluční přístup: zaprvé byli pacienti záměrně míšeni se „zdravými“ i s terapeuti, kteří do značné míry sdíleli jejich režim, a zadruhé se rodina stávala nejen přiznaným faktorem, ale dokonce součástí léčby. Později, v roce 1971, tu vzniklo vůbec první léčebné zařízení pro závislé ženy u nás.

Ještě předtím se však právě v Lojovicích zrodil první systematický vzdělávací systém v psychoterapii v Československu, takzvaný SUR. Obtiskla se v něm nejen trojice jmen zakladatelů – Jaroslav Skála, Eduard Urban, Jaromír Rubeš – ale též jejich zkušenost z různých psychiatrických zařízení i z krátkých zahraničních pobytů. V roce 1967 začali dávat dohromady skupinu zájemců a v dubnu následujícího roku proběhl v Lojovicích první týden, kdy na sebe terapeuti aplikovali stejné metody a režim jako na pacienty. Sebezkušenostní princip výcviku byl na světě. Výcvikový systém navíc kombinoval strukturovanou terapii v malé skupině se setkáváním v širší a volnější komunitě jednoho z vedoucích výcviku. Právě tento moment zahraniční kolegové vychovaní v komerčních systémech terapeutického vzdělávání obdivují. Zdá se, že taková časová, prostorová i lidská velkorysost mohla nastat pouze ve specifických podmínkách nesvobodné společnosti.

Technicky byl SUR zcela vágně zaštitěn psychoterapeutickou sekci Psychiatrické společnosti Lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně, avšak neměl žádnou akreditaci a přísně vzato formálně neexistoval. Výcvikové pobyty tak v domluvených termínech putovaly po různých psychiatrických zařízeních. Skála dal podle vlastních slov k dispozici „své“ Lojovice, Červený Dvůr a Dobronice.²⁸ Za vzdělávání se neplatilo, účastníci si hradili pouze jídlo a ubytování. Při těchto setkáních procházeli nejen vlastní terapií ve skupině, ale zažívali též atmosféru spikleneckví těch, kdo měli pocit, že vstoupili do místa nacházejícího se mimo oficiální struktury. Výcvik měl podle některých „podobu roušky, pod kterou bylo možno otevřeně hovořit, shromažďovat se a necenzurovaně diskutovat“.²⁹ Skála vzpomínal také na specifický způsob sdílení odborné literatury: „V komunitě jsme měli jednoduché heslo: přivez jednu knížku, z níž jsi se něco naučil. Kničky jsme pak měli pohromadě, člověk si mohl

27 Viz SKÁLA, J.: *Lékařův maraton*, s. 54. Pobyty současných pacientů s již vyléčenými Skála od roku 1962 organizoval také ve výcvikovém středisku Univerzity Karlovy v Dobronicích.

28 Viz HUČÍN, Jakub: *Hovory o psychoterapii: Péče o duši současného člověka*. Praha, Portál 2001, s. 41; srv. SKÁLA, J.: *Lékařův maraton*, s. 54.

29 ŠIMEK, Antonín: Tři rozhovory se zakladateli SURu. In: *Psychoterapeutické sešity*, roč. 1, č. 1 (55) (léto 2000), s. 4 n.

večer některou vybrat, přečetl celou noc a ráno ji zas vrátil. (...) Psychoanalytici byli tenkrát zalezlí a báli se, kdežto my jsme zalezlí nebyli.“³⁰

Ze všech těchto prvků se pomalu skládal mýtus SURu, jenž v okruhu jeho absolventů dodnes funguje. Ojedinelé kritické hlasy se sice vymezují vůči některým aspektům tehdejší zkušenosti, zakladatelský význam SURu pro vytváření oboru však nepochybně. Například psycholožka Bohumila Baštecká přijímání do výcviku připodobnila k „trhu s otroky“: „Čím přispějete, když vás vezmeme?“ naléhali prý přijímající.³¹ Valná většina vzpomínek je však výhradně euforická. Například spisovatel a herec Jan Vodňanský, který se na výcvikové pobyty dostával přes svou ženu Jitku – muzikoterapeutku od Apolináře, absolventku a později vedoucí samostatné komunity SURu – popsal o mnoho let později generační efekt projektu velkolepě: „Pod rouškou výcviku psychotherapeutických komunit vychovali v nejtemnějších letech ideologické cenzury kvalitní generaci mladých odborníků. (...) Dali tak vzniknout něčemu, na co bylo možno po uvolnění společensko-politických podmínek navázat.“³²

Ovšem i pokud odečteme (sebe)stylizaci aktérů, skupinový efekt či porevoluční politické retuše vzpomínek, byl záběr výcviku impozantní, a to jak ve smyslu systematického pětiletého vzdělávání, tak i neustávajícího návalu lidí z nejrůznějších oborů. Do konce osmdesátých let jej takto absolvovaly více než dva tisíce lidí. SUR v sobě spojoval legální možnost alternativního odborného vzdělání, a to – nezapomínejme – do značné míry ze státních zdrojů a na půdě státních zdravotnických zařízení, se silným pocitem sounáležitosti s celou jeho komunitou, kterou skupinová terapie ze své podstaty vytváří: lidé spolu za pět let ve skupině proberou a prožijí tolik osobního a intimního, projdou tolika změnami, že se tu fenomén důvěrnosti s oním všudypřítomným politickým kontextem navzájem mnohonásobně zesilovaly. Implicitně podvrtný byl i celý základní princip sebezkušenosti: ten, kdo má jednou účinně pomáhat jako terapeut, může druhé vystavovat jen tomu, čemu byl ochoten se vystavit sám. To, že má terapeut žít a pracovat ve stejných podmínkách jako jeho pacienti, zpochybňovalo v určitém smyslu celý systém hierarchií fungujících ve státním socialismu, v němž objektifikovali a ovládali nejen lékaři pacienty, ale i učitelé žáky a vládci ovládané.

Tento motiv, jakkoli pro jinou větev psychoterapie a jiné institucionální a lidské zázemí, zmínili ve své monografii *Rodinná terapie: Systemické a narativní přístupy* Šárka Gjuričová a Jiří Kubička. V historickém dovětku o Petru Bošovi a jeho odborných, vzdělávacích a organizačních aktivitách v dětské psychiatrické léčebně v Dubí v sedmdesátých a osmdesátých letech na adresu jím organizovaných seminářů

30 KOVAŘÍKOVÁ, Zuzana: Zkušenosti mají větší cenu než půl milionu: Rozhovor s Jaroslavem Skálou. In: *Tamtéž*, s. 6–9.

31 Viz diskusní příspěvek Bohumily Baštecké na konferenci „Od technokratického socialismu k neoliberálnímu řádu: Expertní kultury, technokracie a vládnutí ve středovýchodní Evropě, 1960–1990“ (*From Technocratic Socialism to Neoliberal Rule: Expert Cultures, Technocracy and Governance in East Central Europe, 1960s–1990s*), Praha, 3.–5.11.2016 (v osobním archivu autorky).

32 Cit. dle ŠIMEK, A.: *Tři rozhovory se zakladateli SURu*, s. 4 n.

Porada terapeutů a vyléčených i aktuálních pacientů při společném pobytu v Dobronicích v roce 1967 (repro z publikace Jaroslava Skály Lékařův maraton: Ber a dávej. Praha, Český spisovatel 1998)

přímo napsali: „[Tehdy] šlo o víc než jen o změnu v terapii. Implicitně se mluvilo i o změně politického kontextu. Vznikl kruh tak trochu zasvěcenců – zapálených zájemců, kteří se scházeli, překládali odborné texty a debatovali o nich. Když Jaroslav Skála o tomto kruhu mluvil jako o Dubí People, narážka na Plastiky byla dost jasná.“³³ Dodali ještě, že Boš dokázal – v časech, kdy „nebylo možné vydávat časopis“³⁴ – založit oborové periodikum rodinných terapeutů *Kontext* a udržet jeho vydávání po celé období let 1978 až 2000.

V roce 1987 Boš dokonce získal pro Prahu pořadatelsví prvního Mezinárodního kongresu rodinné terapie. V tehdejší Paláci kultury se tak celosvětově zakládala rodinná terapie jako samostatný podobor. Akce s příznačným anglickým podtitulem *The Patterns which Connect*, již předsedala americká terapeutická autorita Virginia Satirová, se stala demonstrací odborné provázanosti se západním světem

33 GJURIČOVÁ, Šárka – KUBIČKA, Jiří: *Rodinná terapie: Systemické a narativní přístupy*. Praha, Grada Publishing 2009, s. 265.

34 *Tamtéž*.

i otevřenou konfrontací s režimem.³⁵ Ten sice ještě při politicky kritických projevech některých delegátů dokázal zajistit „nefunkčnost“ mikrofonu, s pocitem oborové i lidské sounáležitosti opřené o expertní legitimitu, ještě k tomu v oboru příbuzném medicíně, si už ale poradit nedokázal. Terapeuti vstupovali do porevoluční éry jako sebevědomá odborná komunita.

Co za to?

Jak toho psychoterapeuti dosahovali? Především dělali výborně to, co většina ostatních obyvatel socialistického Československa, když do „zařizování“ zapojovali různé své věcně nesouvisející identity a skupinové příslušnosti. Nejde jen o obecný komunikační princip, že například jednání v bance spíše dopadne dobře, pokud se člověku podaří s úvěrovou referentkou zapříst hovor o jejím psovi, jehož fotku má na pracovním stole. Zde hovoříme o mnohem rozsáhlejším využívání státních zdrojů pro jiné, neoficiální účely, jakkoli profit nebyl osobně finanční, nýbrž organizační, odborný a lidský. Identity v socialistickém státě byly četné a složitě propletené: kromě těch osobních, školních, hospodských, rodinných apod. tu byly multiplikuující se příslušnosti profesní. Loajality z nich plynoucí se v pracovním životě různě prolínaly. Terapeut, který byl zároveň straník, vedoucí pracovník ve velkém státním zdravotnickém zařízení a člen redakční rady oborového časopisu, na každé ze svých „židlí“ chránil také některou z dalších oblastí svého působení. Viděli jsme to jasně na psychiatrických celebritách, které svou popularizační činností a veřejnou známostí také „opevňovaly“ své další aktivity.

Psychiatrii a psychologové ve vedoucích pozicích kombinací různých těchto svých příslušností maximalizovali „politické“ šance vlastního profesního přežití, realizace svých projektů (i zdrojů pro to) a vnímání oboru jako celku. Jaromír Rubeš, který coby talentovaný řídící pracovník vedl řadu psychiatrických institucí, vyprávěl, jak různé nástroje pro prosazování svých odborných cílů v nevyzpytatelných politických podmínkách zapojoval, například když chtěl jako ředitel Lázní Jeseník již někdy na konci padesátých let uspořádat psychiatrický kongres s mezinárodní účastí: „Člověka, který to měl schvalovat, jsem pozval do Jeseníku. Napřed jsem ho důkladně opil, ráno jsem mu pak dal udělat všechny možné masáže a koupele... no a on to schválil.“³⁶ Rubeš přebudoval několik – v tom nejhorším slova smyslu – tradičních psychiatrických nemocnic na moderní zařízení. Někdy přitom hrála roli už jeho pověst rázného organizátora, jindy nastávala otevřená výměna protislužeb: „Když jsem totiž tehdy ustoupil naléhání ministerské kádrovky, opustil Dobrušku a šel reformovat Jeseník, řekl mi její reprezentant: Když nám ještě uděláš ten Jeseník,

35 Politickou ošemetnost celé akce dokládá, že v oficiálním oborovém časopise *Československá psychiatrie* vyšlo sice v roce 1986 anglickojazyčné oznámení Psychiatrické společnosti, že se kongres bude konat (viz *International Congress on Family Therapy: „The Patterns which Connect“*. In: *Československá psychiatrie*, roč. 82, č. 1 (1986), s. 68), avšak zpráva o jeho průběhu se do žádného z následujících čísel časopisu nedostala.

36 KOVAŘÍKOVÁ, Z.: Říkalo se o mně, že umím vládnout, s. 18 (viz pozn. 16).

můžeš si pak vybrat, co chceš, ale jenom ne ve školství.³⁷ Jak vidno, některé sféry, například školství, byly politickou mocí hlídány důsledně, jiné mnohem méně.

Nabízí se samozřejmě i otázka, jak velká byla cena, kterou byli aktéři ochotni za prospívání své vlastní kariéry, své instituce a svého oboru zaplatit. V oficiálních oborových časopisech například najdeme opatrné a takticky dokonale provedené průniky nestandardních výkladů, nenápadnou chválu odlišných postupů a zahraničních inspirací – a na druhé straně stejně dokonale provedené „povinné cviky“ v podobě článků k výročí „Vítězného února“ či „třiceti letům socialistické psychiatrie“.³⁸ Autorů ochotných takové články napsat se našlo dost, možná za to směli vycestovat na zahraniční kongres. Psychiatr Petr Příhoda o těch, kdo i za „normalizace“ jezdili na Západ, prý prohlašoval: „Buď byl tak velké eso, nebo tak velká svině.“³⁹ Je však zřejmé, že i „velká esa“ musela za cestování platit zase jinak a jinde.

To, co se k oborové komunitě psychoterapeutů dochovalo v dokumentech Státní bezpečnosti, je prakticky nemožné seriózně interpretovat. Oněch několik desítek svazků, které jsem v Archivu bezpečnostních složek měla možnost vidět, nedává ani zdaleka jednoznačnou odpověď. Zdá se z nich, že StB více než co jiného zajímaly cesty na Západ a kontakty s cizinci a emigranty. V roce 1982 byl například zaveden zvláštní svazek kontrarozvědného rozpracování na sotva pětatřicetiletého manželského poradce, který se pokoušel vyjet na krátké studijní stipendium do Spojených států. Sledovali jeho rodiče, do práce i domů mu namontovali odposlouchávací zařízení a po měsících čekání dotýčný nedostal k cestě souhlas zaměstnavatele. Po žádných jeho dalších aktivitách se ale StB podle dochované dokumentace nepídila.⁴⁰ U psychiatrů ve zdravotnických institucích byl zájem obdobný: styky s osobami aktivními za pražského jara, cesty na zahraniční konference, nově přijímaní pracovníci, ukrývání pacientů před postihem úřadů. Po tom, že by se StB pokoušela infiltrovat výcvikové víkendy SURu, se nedochovaly žádné stopy.⁴¹ Avšak usuzujeme tak z pouhých zlomků materiálu: o jednom významném psychiatrovi se zřejmě zachovala pouze historka v jiném svazku, podle níž se kdesi na večírku zmiňoval, že má kontakt se Stanislavem Grofem v USA, zatímco jeho svazek důvěrníka byl kompletně zničen.⁴²

37 Cit. dle SKÁLA, Jaroslav – URBAN, Eduard: Jaromír Rubeš zemřel a žije dál (16. 3. 1918 – 9. 2. 2000). In: *Vesmír*, roč. 79, č. 5 (2000), s. 287.

38 Viz např. ZAPLETÁLEK, Miroslav Doc.: 30. výročí Února. In: *Československá psychiatrie*, roč. 74, č. 1 (1978), s. 1 n.; Lékaři proti jaderné válce. In: *Tamtéž*, roč. 78, č. 1 (1982), s. 1; DOBIÁŠOVÁ, Libuše: Psychiatrie v 7. pětiletce. In: *Tamtéž*, roč. 79, č. 1 (1983), s. 1 n.; KODÝM, Miloslav – LANGOVÁ, Marta: Čtyřicet let úsilí za angažovanou československou psychologií. In: *Tamtéž*, roč. 29, č. 2 (1985), s. 105–110.

39 Cit. dle SKÁLA, J.: *Lékařův maraton*, s. 95.

40 ABS, f. Operativní agenda kontrarozvědky, Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR-MV), arch. č. 720386.

41 *Tamtéž*, f. TS-MV, arch. č. 601607 [Jaromír Rubeš]; *tamtéž*, f. KR-MV, arch. č. 632686 [John Reeves].

42 *Tamtéž*, f. Operativní agenda kontrarozvědky, Objektové svazky (OBŽ-UL), registrační číslo 378.

Stranou v této studii ponechávám oblast, v níž otiskly psychodisciplíny v dokumentech Státní bezpečnosti asi nejvýraznější stopu. V důsledku expertizace socialistické kriminalistiky v sedmdesátých a osmdesátých letech totiž překvapivě velké množství případů vyšetřování politických deliktů obsahuje také psychiatrický posudek. Interpretace toho, kde se certifikovaný expert snažil obviněného zachránit, kde uklidit do ochranné léčby a kde se schovával za nesrozumitelný odborný jazyk, čeká na jiný výzkum. Pro naše účely z těchto materiálů vyplývá nanejvýš několik obecně kulturních poznatků, například že autentickou, a to i opakovanou zkušenost s psychiatrickými zařízeními mělo více občanů Československa, než by se zdálo z dosavadních vyprávění o „normalizaci“. Deprese, duševní potíže

a psychická zhroucení nebyly vynálezem pozdější komerční éry ani produktem kapitalistické pracovní morálky. V sedmdesátých a osmdesátých letech se ale mladí muži hroutili zřejmě nejčastěji z vojny a ženy z přetížení nebo nešťastných rodinných poměrů. Pokud se v jejich chování vyskytl sebebanálnější „politický“ prvek, byl zkoumán vliv jejich psychického stavu. Otázkou zůstává, do jaké míry experti vypracovávali posudky pro Státní bezpečnost ochotně, případně jako přivýdělek, a do jaké míry tím vykupovali své jiné aktivity.

„Mají profesionálové zvláštní vztah ke svobodě?“ tázal se německý historik Konrad Jarausch v knize *Nesvobodná povolání*, zabývající se německými právníky, učiteli a inženýry v první polovině dvacátého století.⁴³ Na základě rozsáhlého výzkumného materiálu shrnul, že vysoká a specifická kompetence s sebou nenese o nic

V Lázních Jeseník na psychoterapeutické konferenci v roce 1971. Zleva stojící: Jaroslav Skála, Hana Junová, Eduard Urban; sedící: Milan Hausner, Jaromír Rubeš, Stanislav Kratochvíl (repro z publikace Jaroslava Skály Lékařův maraton: Ber a dávej)

⁴³ JARAUSCH, Konrad H.: *The Unfree Professions: German Lawyers, Teachers, and Engineers, 1900–1950*. New York – Oxford, Oxford University Press 1990, s. ix.

větší předpoklady pro lepší politický odhad. Nacistický příběh podle něj ukazuje, že odborníci podléhají socioekonomickým krizím i politickému zneužívání právě tak jako kdokoli jiný. Česká a slovenská psychoterapie vyšla z boje o vlastní přežití velmi dobře. Režim dokázal i odborné prostředí bolestně udeřit, ale stejně tak se uměl tvářit, že některé věci nevidí. Zdá se, že psychoterapeutická komunita se komunistickým orgánům jevila jako mocensky natolik nezajímavá – na rozdíl od lékařské psychiatrie, filozofující psychologie, vysokého školství a dalších oborů – že dokázaly nevidět mnohé. Neinstitutionalizovaný a do značné míry neetablovaný obor tím pádem nebyl jasně ideologicky definován a politicky limitován a mohl pod svůj plášť skrýt řadu pozoruhodných aktivit.

Cyklostylované Psychoterapeutické sešity vydával Kabinet psychoterapie při Psychiatrické klinice Všeobecné fakultní nemocnice v Praze v letech 1979–1992. Na reprodukci obálky dvou čísel z roku 1987

Hierarchicky proti hierarchiím

Vládní koncepce oboru psychiatrie z roku 1977 formulovala obsah psychiatrické péče jako prevenci, léčbu a výzkum psychických poruch. Popisovala institucionální zázemí péče na všech úrovních a výkonné „kádry“ dělila na: 1) lékaře; 2) ostatní vysokoškolské pracovníky, mezi něž náleželi psychologové, sociologové,

arteterapeuti, muzikoterapeuti a další; 3) střední, nižší a pomocný zdravotnický personál. Hierarchie mezi psychiatry a nelékařskými psychology a terapeutů nebyla jediná – systém obsahoval dokonce okresní a krajské zařizovatele oboru a na ústřední úrovni takzvaného hlavního odborníka pro psychiatrii.⁴⁴

Psychologie vzhledem k tomuto hierarchickému a dominantně lékařskému pojetí psychodisciplín zaujímal ještě v osmdesátých letech defenzivní pozici, přestože obor byl od konce šedesátých let na vzestupu a studovaly jej nyní stovky studentů v českých zemích, ale zejména na Slovensku, kde také v praxi vzkvétala aplikovaná psychologie i další společenské vědy.⁴⁵ Většina absolventů ovšem zaměstnanecky spadala pod národní výbory, protože pracovali v pedagogicko-psychologických a manželských poradnách, popřípadě v ústavech národního zdraví, nebo působili v podnicích. V mnohem prestižnějším prostředí nemocnic byl na oddělení jeden psycholog či psycholožka, a to proto, aby technicky provedl(a) úvodní psychologické vyšetření pacienta, jež však už vyhodnocoval lékař-psychiatr; ten také určoval léčbu, kterou popřípadě mohl psycholog podpořit arteterapií a podobně. V oficiálních koncepčních dokumentech psychologie přijímala i politicky závislé postavení: ještě pátý sjezd československých psychologů v roce 1981 formuloval úkoly oboru takto: „1. přispívat ke zvyšování efektivnosti řízení národního hospodářství skrze uplatňování odborných psychologických postupů ve zkvalitňování lidského činitele...; 2. angažovat se v psychologickém zvyšování působení politické propagandy při utváření socialistického způsobu života a v boji proti maloburžoazním sociálně-psychickým pozůstatkům...; 3. přispívat ke zvyšování produktivity práce vytvářením psychologicky vhodných podmínek pro práci...; 4. podílet se na upevňování tělesné i duševní kondice a zdraví obyvatel...; 5. přispívat k efektivnímu výchovně-vzdělávacímu procesu na všech úrovních.“⁴⁶

Pokud se tedy například SUR v sedmdesátých a osmdesátých letech plnil psychiatry, psychology a sociálními pracovníky, na „neutrální“ půdě psychoterapie se tak psychiatrie a psychologie setkávaly a do jisté míry smířovaly. Jejich hierarchii právě psychoterapie narušila a umožnila nejen vzestup prestiže psychologů, kteří do té doby ve zdravotnických zařízeních platili za jakési laboratorní asistenty, ale i oficiální odbornou komunikaci mezi oběma obory, jež byla obzvláště patrná od druhé poloviny osmdesátých let. Skutečnost, že se psychiatři začali o psychologii zajímat, že psychiatrie začala brát psychologický pohled na člověka v úvahu a že obě disciplíny začaly hledat, čím může být psychologie užitečná medicíně,⁴⁷ otevírala

44 Koncepce oboru psychiatrie: Metodické opatření č. 11/1977 Věstníku MZ ČSR. In: *Československá psychiatrie*, roč. 74, č. 4 (1978), s. 236–246.

45 Rozsáhlý a nesmírně zajímavý materiál k česko-slovenským odlišnostem v „perestrojkových“ letech poskytuje svazek *Ale snad i pro toto jsme žili, ne? Výber z korešpondencie Milana Petruska a Aleny Miltovej s Martinom Bútorom a Zorou Bútorovou, 1985–1989*. Praha, Sociologické nakladatelství 2017.

46 Cit. dle KOVÁČ, Damián: Psychológia v Československu: 1976–1980. In: *Československá psychologie*, roč. 26, č. 2 (1982), s. 101–114, zde s. 102 n.

47 Viz např. HAŠKOVCOVÁ, Helena: Možnosti a meze psychologie v somatických oborech. In: *Československá psychiatrie*, roč. 83, č. 3 (1987), s. 183–187.

cesty pro komunikaci psychodisciplín se somatickou medicínou a pro pronikání psychosomatického pohledu na zdravotní problémy v další dekádě.

V roce 1983 bylo celé dvojčíslo cyklostylovaných *Psychoterapeutických sešitů*, které vydával okruh kolem Skálova Kabinetu pro vzdělávání v psychoterapii,⁴⁸ věnováno diskusi o stavu, užitečnosti a přijímání psychoterapie v sousedních psychodisciplínách. Toto sebezkoumání skrze rozhovory s řadou psychiatrických a psychologických kapacit (Jan Špitz, Oldřich Vinař, Jan Dobiáš, Ota Gregor, Jan Sikora, Miroslav Plzák a Alojz Janík) přitom působilo mírně rozpačitým dojmem. Nejde jen o to, že se tu bavili výhradně muži s jinými muži o oboru, který z nemalé části vykonávaly ženy. Z celé debaty vyplynulo, že je spíše vnímána jako do značné míry generační spor a že je zatížena mnoha předsudky na obou stranách. Novopečení psychoterapeuti měli tendenci odmítat jakoukoli farmakologickou léčbu. Klasičtí psychiatři se zase usmívali jejich vzdělání skrze hraní rolí, když „přitom mechanismus účinku psychoterapie není znám“. Přední odborníci z českých psychiatrických zařízení a klinických psychologických pracovišť však především upozornili na některé zásadní vnitřní rozpory psychoterapeutického výcviku, jak jej prováděl SUR. Podle nich nešlo jen o přílišnou zahleděnost do skupinové terapie a nedostatečnou či zcela chybějící supervizi. Sebezkušenostní výcvik vedl frekventanty k tomu, aby se vlastně zajímali více o sebe samé než o terapii a pacienty.⁴⁹ Výcvik je velké vzrušení, ale na pracovištích pak „zvěstovatelé“ psychoterapie nebyli schopni dodržovat podmínky oddělení. Zkušení kolegové hovořili o tom, že horlivost a nadšení nestačí, že „na ten halas, jakým se stoupenci psychoterapie vyznačují, je to málo“.⁵⁰

Došlo také na vzájemné vztahy mezi psychodisciplínami. Jan Dobiáš přirovnával tehdejší situaci psychoterapie k poválečnému stavu psychiatrie: „Po válce byla nás psychiatrů asi desítka. Lékaři sice nezbytnost psychiatrie uznávali, ale chovali se k ní – a k nám též – s despektem. Objev psychofarmak byl něčím převratným. Teprve on nás v očích ostatních odborníků jaksi ‘rehabilitoval’.“⁵¹ Na závěr psychoterapeutům radil Alojz Janík, přednosta katedry psychiatrie Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů (ILF) a tehdejší hlavní odborník ministerstva zdravotnictví pro psychiatrii, aby především předložili jasnou a proveditelnou koncepci: „Budete-li tomu věnovat tolik času a úsilí jako komunitám, uvidíte, jak to půjde.“⁵²

Z celé této bilanční debaty vyplývá, že psychoterapeutické přístupy byly již před polovinou osmdesátých let v rámci oboru vnímány jako „módní“, a v tomto smyslu

48 Kabinet byl založen v roce 1979 při Psychiatrické klinice Všeobecné fakultní nemocnice v Praze. Ústřední okruh tvořili Jaroslav Skála, Zdeněk Eis, Vladimír Hort, Anna Jirsová, Zdeněk Mrázek, Petr Příhoda, Jiří Růžička a Jan Vymětal. „Budoucí členové se scházeli již od r. 1977, diskutovali situaci v naší psychoterapii a výsledkem společné práce bylo jeho založení. Nemusím jistě rozvádět, že k tomu bylo zapotřebí i určité odvahy,“ uvedl později Skála. (SKÁLA, Jaroslav: Malé jubileum. In: *Psychoterapeutické sešity*, č. 20 (1987), s. 1–3.)

49 Hovory o psychoterapii. In: *Tamtéž*, č. 9–10 (1983), rozhovor s Janem Dobiášem, s. 13–17, zde s. 17.

50 *Tamtéž*, rozhovor s Janem Sikorou, s. 22–26, zde s. 24.

51 *Tamtéž*, rozhovor s Janem Dobiášem, s. 13–17, zde s. 15.

52 *Tamtéž*, rozhovor s Alojzem Janíkem, s. 33–37, zde s. 37.

se vůči nim také udržovaly předsudky týkající se vědecké neukotvenosti, přílišné zalidněnosti a problematických výsledků. Představa, že „psychoterapii dnes dělá každý“, tedy zdaleka nepatřila až k éře po roce 1989. Seriózní institucionalizaci v podobě zřízení oficiálního nástavbového psychoterapeutického oboru na ILF se každopádně ani jinak nadmíru úspěšnému Skálovi do pádu režimu nepodařilo prosadit.

Zlatá devadesátá

Změny inspirované sovětským projektem perestrojky lze v Československu, a to ještě v dosti váhavé podobě, sledovat až v letech 1988–1989 – navíc především jakožto posun ve vládní rétorice, již zároveň neprovázela žádná jednotlivá vlna reálných politických opatření. V praxi tomu bylo tak, že přestavba znamenala v každém oboru i na každém pracovišti něco jiného. Výše vzpomenutá korespondence manželů Petruskových a Bútorových dokládá tuto rozkolísanost na nekonečně mnoha příkladech. Oba páry spolu v dopisech sdílely pracovní problémy související s politickými limity oborů, jakož i svá malá publikační vítězství, především ale paradoxní nespojitost a nevyzpytatelnost poměrů v Praze a v Bratislavě. Zatímco Miloslav Petrusek, vydávající samizdatový *Sociologický obzor*, byl na konci osmdesátých let přijat do zaměstnaneckého poměru v Sociologickém ústavu ČSAV, Martin Bútor, jenž se pohyboval – dokonce na volné noze – ve zdánlivě svobodnějším slovenském prostředí aplikovaných sociálních věd, nebyl schopen protlačit k vydání svou knihu o svépomocných skupinách v léčbě alkoholových závislostí.⁵³ V odborné debatě v oblasti psychodisciplín lze v této době zaznamenat některé nové motivy, v textech a projevech zabývajících se psychiatrickými institucemi se začal vyskytovat požadavek „diferenciace zařízení“, „návazných aktivit“, ba i „podnikavosti jednotlivých oddělení“.⁵⁴ O potřebnosti většího začlenění psychoterapie do léčby pomalu přestávalo být pochyb.

Do pozvolného osmělování oborových časopisů však vtrhly události podzimu 1989 a s nimi i konec dosavadních politických pravidel. V redakčních radách se sice nic převratného nestalo, časopisy řídili stále titíž lidé, ale v obsahu došlo ke znatelnému obratu. *Československá psychiatrie* nyní otevřeně žádala „vymýtí z praxe lékařů technokratickou filozofii“, „nejednat s člověkem jako s věcí, jako s budíkem, jehož mechanismus je momentálně porouchaný“.⁵⁵ Nastal boom tématu zneužívání psychiatrie v Sovětském svazu a psaní o psychoterapii. Na místo poruch, deviací a jejich

53 *Ale snad i pro toto jsme žili, ne?*, s. 116, 127, 161 (k peripetiím Petruskova konkurzu do Sociologického ústavu) a s. 297 n. K dokončení Bútorovy knihy, která ovšem nakonec vyšla až v roce 1991, viz BÚTORA, Martin: *Překročit svůj stín: Svépomocné skupiny v péči o zdraví*. Praha, Avicenum 1991.

54 JANÍK, Alojz MUDr.: Přestavba a psychiatrie. In: *Československá psychiatrie*, roč. 85, č. 1 (1989), s. 1–8, zde s. 7.

55 STEINDL, Rudolf: Diskusní příspěvek k článku J. Vymětala. In: *Tamtéž*, roč. 86, č. 3 (1990), s. 135–137.

Generální stávka 27. listopadu 1989 (repro z publikace Občanské fóry: Pražský podzim 1989. Praha, Česká expedice – Odeon 1990)

zkoumání v nemocnicích pronikly mainstreamovější problémy jako deprese či mentální anorexie, k jejichž řešení byla nabízena ambulantní psychoterapie.

Jak jednotlivci, tak i týmy psychoterapeutů vyškolené od šedesátých let měli zkušenosti nezbytné pro praktický úspěch ve zdravotnické i komerční psychoterapii. Celou dobu přece museli zvláště obratně bránit existenci oboru, lobbovat, vytvářet sociální sítě a komunikovat. Vyznali se v aplikaci své disciplíny na pracovní prostředí, výchovu dětí, partnerské vztahy a podobně. Také rozrůzněnost institucionálních kontextů, v nichž působili, byla něčím, co se některé jiné obory teprve učily. Terapeuti se mohli snáze přihlásit do nových výcvikových programů pořádaných západními odborníky, kteří teď do Československa přijížděli po desítkách. Právě tak mohli začít vyučovat komunikaci v manažerských kurzech či si ve-

dle práce ve zdravotnickém zařízení založit vlastní výcvik nebo soukromou praxi. Psychoterapie tudíž zažila v devadesátých i následujících letech komerční boom srovnatelný s právníky a ekonomy. Léčebné, poradenské i vzdělávací a výcvikové instituce rostly jako houby po dešti. Nejčetnější a ekonomicky nejúspěšnější byli jak na počátku, tak dlouhodobě „šarlatáni“, kteří se odborného vzdělání dotkli jen letmo, o to autoritativněji však začali radit a „koučovat“. Jádru SURU se přeměnilo v profesionalizovaný Psychoterapeutický institut a několik dalších institucí, avšak jeho monopol na psychoterapeutický výcvik se přes noc stal minulostí. Jen výcvikových programů, oficiálně uznaných Českou psychoterapeutickou společností České lékařské společnosti, je dnes několik desítek.

Jiná otázka je, do jaké míry vyhovovala aktérům psychoterapeutického výcviku neoliberální racionalita, jež dominovala porevoluční dekadě. Nalezli bychom jistě mnoho příkladů, kdy příslušníci tohoto oboru v médiích propagovali vznikající soukromé školy nebo vysvětlovali strukturální nezaměstnanost nedostatkem sociálních

kontaktů a nedostatečným vzděláním vyhozených.⁵⁶ Přesto je výklad, který nabízí tento článek, spíše ambivalentní. Ne všichni zakládající otcové a matky české psychoterapie například přistoupili na princip placené terapie u některých typů potíží.⁵⁷ Užívaný jazyk „poskytování profesionálních služeb klientům“, oborové časopisy oslavující své sponzory, kteří umožnili vydání daného čísla – to vše vyznívá ve srovnání s předcházejícími ročníky vydávanými s institucionální podporou také spíše jako úsměvný obraz éry divoké transformace. V pamětech Jaroslava Skály, citovaných v úvodu, zaznívá v roce 2000 nakonec jediná naděje, totiž aby „Lojovice žen přežily restituci a s tím spojené spory“.⁵⁸ V zámečku je dnes soukromý hřebčín a stejně tak zanikla v devadesátých letech léčebná komunita v Lobči.

Terapeutizace: jde o to, kdy a kde

Psychoterapie je založena na důvěře v to, že medicínsko-psychologickými prostředky lze cíleně ovlivnit duševní rozpoložení a chování. Tato důvěra náleží až dvacátému století, během něhož však vyrostla v cosi nečekaného. Technika vyvinutá ve dvacátých letech pro léčbu neuróz se totiž stala běžnou součástí každodenního života.

Na československém případě jsme sledovali expertní prostředí psychodisciplín sedmdesátých a osmdesátých let minulého století, jež charakterizovala skrytá psychoterapeutická „nika“ mezi jinak politicky přísně kontrolovanými profesními společenstvími, a rychlý přechod do porevolučního světa, který věří, že psychoterapeutickou podporu či některou z jejích technik potřebuje čas od času úplně každý. Také u nás nepochybně asistovala psychoterapie u toho, když pocit neštěstí přestával být chápán jako příznak neurózy a stával se čímsi dovoleným a normálním; nebo když problémy dítěte ve škole přestávaly být vykládány jako jeho „zlobení“, neboť měly určité své příčiny v rodině.⁵⁹ Nabídla školení expertů, kteří ostatním mohou radit, jak s pocity terapeuticky pracovat a jak své já aktivně utvářet. Duševní zdraví a pohoda začaly být něčím, co je starostí každého jednotlivce a do čeho se vyplatí investovat. Dnes je běžné vydávat nemalé částky za kurzy komunikace, meditace či za individuální terapii, neboť se zdá nesporné, že tím člověk zkvalitňuje vlastní život i rozšiřuje své profesní šance. Ještě v letech „normalizace“ přitom bylo spojení výcviku a formace, prožitku a vzdělání výhradním „objevem“ SURu, za nějž jeho autoři dostávali zapláceno pouze „ve zkušenostech“.⁶⁰

56 Viz např. Co na to odborníci? In: *Děti a my*, roč. 22, č. 2 (1992), s. 12; MAREŠOVÁ, Renata: Komenský by měl radost. In: *Tamtéž*, č. 4, s. 4 n.; PACIT, Ivo: Na aktuální téma: S nezaměstnaností u psychiatra. In: *Tamtéž*, roč. 21, č. 1 (1991), s. 28.

57 Viz KOVAŘÍKOVÁ, Z.: Zkušenosti mají větší cenu než půl milionu (viz pozn. 30).

58 SKÁLA, J.: *Lékařův maraton*, s. 58.

59 K hnutí antiautoritativní výchovy a jeho kulturně-společenským důsledkům podrobně viz SCHÖN, Bärbel: *Therapie statt Erziehung? Chancen und Probleme der Therapeutisierung pädagogischer und sozialer Arbeit*. Frankfurt/M., VAS 1993 (1. vydání 1989).

60 KOVAŘÍKOVÁ, Z.: Zkušenosti mají větší cenu než půl milionu.

Tato obrovská kulturní změna byla zatím analyzována spíše jako jev vlastní poválečné západní Evropě a Americe. Jako nejvlivnější se přitom jeví výklady inspirované Michele Foucaultem a jeho teoriemi *gouvernementality*: expertní prostředí podle nich vyvinula mechanismy, jež ovlivňují chování různých aktérů, aniž by přitom narušovaly jejich formální autonomii. Právě proměňující se obsah foucaultovské subjektifikace v liberálních společnostech zajímal v úvodu zmíněného Nikolase Rose. Ten zkoumal konkrétní psychiatrické zařízení v Británii a ukázal, že ačkoli se psychodisciplíny původně konstituovaly kolem „nenormality“ a nemoci, postupně se přeorientovaly na mnohem obecnější misi. Psychologické ohledy začaly být vnímány jako důležité pro efektivitu výrobních organizací nebo třeba rodiny. A tak původní psychiatrická klinika, nyní už „institut lidských vztahů“, začala i zcela zdravým jedincům ukazovat, jak uplatňovat v kolektivech autentickou subjektivitu. Psychodisciplíny si ovšem uchovaly monopol na to, jak to dělat a jak to učit dělat – totiž v kurzech, do nichž musí každý vnést své já, za odborného vedení je proměnit a s novými dovednostmi se nechat vyslat dál do „podnikání s vlastním já“ v profesním i rodinném životě. Psychoterapie tak navzdory tomu, jak volá po osobním prožívání a názoru, dlouhodobě posiluje v lidech ochotu obracet se na experty a podle Rose „uplatňuje svou dominanci v armádě, továrně, škole i rodině“.⁶¹

V německém prostředí se o fenoménu psychoterapeutizace společnosti hovoří až v souvislosti s koncem šedesátých a se sedmdesátými lety. Také interpretace tamního vývoje jsou převážně foucaultovské: „Ať jde o rodiny, občany, nebo zaměstnancké skupiny, ať se to děje na klinice, nebo ve vězení, ať jde o stres, sexualitu, ať si vyberete psychoanalýzu, jógu, nebo coaching, podstatou je terapie a poradenství, jejich strategie řízení sebe a druhých.“ Schéma „problém – řešení či krize – překonání“ podle autorů knihy, jejíž název by se dal přeložit *Já jako produkt poradců*, v současnosti určuje kulturní praktiky i fungování institucí. Terapeutická společnost klade na každého nárok – své já musíte modelovat, vylepšovat, zdokonalovat: „Já není osud, nýbrž volba, a pokud ho mohu měnit, mám.“⁶² Touž *Terapeutickou dekadou* se ve stejnojmenné knize zabýval Maik Tändler, svou analýzu ale směřoval více politicky. Dokazoval zde, že terapeutické povzbuzení subjektu, tedy uplatnění individuálního vnímání a cítění v nejrůznějších kolektivních aktivitách, včetně například školního vzdělávání, bylo původně v šedesátých letech zbraní levice a ještě v sedmdesátých letech stále představovalo emancipační ideologii, neboť toto sebeuplatnění bylo implicitně kritické vůči kapitalistické mašinerii. V osmdesátých a devadesátých letech ale tento společensko-politický náboj ztratilo, neboť subjekt byl pohlcen kapitalistickým pracovním světem a konzumní společností. Z emoční sebereflexe a komunikativního otevírání, z odpovědnosti za vlastní tělo

61 Viz zejména ROSE, Nicolas: On Therapeutic Authority: Psychoanalytical Expertise under Advanced Liberalism. In: MILLER, P. – ROSE, N.: *Governing the Present*, s. 142–172 (viz pozn. 11).

62 MAASEN, Sabine: Das beratene Selbst: Zur Genealogie der Therapeutisierung in den „langen“ Siebzigern. Eine Perspektivierung. In: MAASEN, Sabine – ELBERFELD, Jens – EITLER, Pascal – TÄNDLER, Maik (ed.): *Das beratene Selbst: Zur Genealogie der Therapeutisierung in den „langen“ Siebzigern*. Bielefeld, Transcript 2011, s. 7–36, zde s. 9 a 16.

a kreativního sebeutváření se tak postupně stala metoda sociálního přizpůsobování. Namísto kritiky kapitalismu dnes individualizační terapeutické techniky nabízejí jedinci za peníze možnost se dále zdokonalit a mít větší šanci uspět v konkurenci.⁶³

V československém případě by to znamenalo, že zakládání psychoterapie představovalo v rámci socialistické medicíny a psychologie emancipační a humanizační reformní hnutí, avšak vnitřní dynamika, postupující komercializace a vliv západní psychoterapie (a to zdaleka nejen po roce 1989) z ní udělaly všudypřítomnou techniku sebeovládání, vládnutí. Tyto foucaultovské výklady jsou lákavé především tím, jak ostře mocensky vykreslují onen terapeuticko-poradenský „jarmark“, který nás v současnosti obklopuje. Zůstaneme-li však u historické analýzy, zdá se být užitečnější méně zaujaté čtení empirických dokladů z dějin medicíny a psychodisciplín a přesné vnímání jejich proměňujícího se historicko-kulturního kontextu.

Inspirativní příklad nabídl nedávno vydané kulturní dějiny německé psychiatrie nazvané *Odlišnost a normalita*, v nichž spoluautorka Brigitte Lohffová vysvětluje nebyvalý boom psychologických témat v médiích a pronikání terapeutických technik do všech sfér života od šedesátých let předchozím mlčením o válečném traumatu, v němž vyrůstala poválečná generace. I ona odhaluje sebezkušenostní víkendy jako velké expertní mluvení do psychiky zúčastněných. Avšak zároveň zdůrazňuje odlišnost od společenských vzpour šedesátých let v anglosaském světě. Německo mělo zcela specifickou generaci poválečných mladých lidí, kteří se chtěli také vyvarovat rodičovských chyb v nakládání s válečným traumatem a pomocí psychologizace a aktivní terapie se toužili smířit s vlastním já i s vlastní minulostí.⁶⁴ Stejně tak v Británii, o níž byla řeč výše, je třeba brát v úvahu, že se přitažlivost a vnitřní logika psychoterapeutických metod musely nejprve napojit na – zcela výlučně poválečné – levicové reformy systému zdravotnictví. Pouze díky nim, jejich plošnému školení a distribuci lékařské péče se „rodinný lékař stal nositelem státní politiky preventivní psychologie“.⁶⁵

Také v československém případě je proto třeba pozorně vnímat politický kontext, v němž se psychoterapie rozvíjela. Terapeutická individuace byla pro její zakladatele cestou, jak alespoň někde na chvíli zrušit pravidla státního socialismu, a to navíc z jeho zdrojů a na půdě jeho zdravotnických zařízení. Jejich vliv v té době rostl především díky tomu, že těžili z kolektivní deprese po roce 1968. Posun směrem k všudypřítomnému „managementu svého já“ se děl ve vlnách, přerývané a nereflektované, a to i po drsném nástupu neoliberální ideologie po roce 1990. V této studii jsem se rovněž pokusila upozornit na to, že terapeutizovaný věk sice dává

63 TÄNDLER, Maik: *Das therapeutische Jahrzehnt: Der Psychoboom in den siebziger Jahren*. Göttingen, Wallstein 2016.

64 LOHFF, Brigitte: Von der Normalität des Unglücklichseins: Überlegungen zum Phänomen Psychotherapie als Teil des Alltagslebens ab den 1960er Jahren. In: WOLTERS, Christine – BEYER, Christof – LOHFF, Brigitte (ed.): *Abweichung und Normalität: Psychiatrie in Deutschland vom Kaiserreich bis zur Deutschen Einheit*. Bielefeld, Transcript 2013, s. 325–357.

65 HAYWARD, Rhodri: *The Transformation of the Psyche in British Primary Care, 1870–1970*. London – New Delhi – New York – Sydney, Bloomsbury 2014, s. xiii.

prostor prožívání, výcvikovým sebeproměnám i zdokonalování vztahů s druhými, ale překvapivě málo místa ponechává pro reflexi vlastní minulosti. Čeští terapeuti tak dnes vyprávějí svůj zakladatelský příběh bez toho, že by nějak komentovali naprostou personální a jinou kontinuitu se státním socialismem, a naopak výraznou diskontinuitu v možnostech využívat prostředků státního zdravotnictví.

Studie vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu GA15-14271S „Expertní kořeny postsocialismu: Český případ, 1980–2000“.